

Przemysław Marcin Żukowski*

KILKA NOWYCH FAKTÓW O GIMNAZJALNYCH I UNIWERSYTECKICH LATACH ŻYCIA RAFAŁA LEMKINA

O życiu Rafała Lemkina – polskiego prawnika, doktora praw Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, twórcy pojęcia ludobójstwo – nadal nie wszystko wiemy. Autorowi, dzięki kwerendzie w Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, udało się odnaleźć notarialny odpis świadectwa (atestatu) dojrzałości. Wiemy zatem, że Rafał Lemkin uzyskał maturę na pewno w Białymstoku w 1919 r. Okazało się również, że formalnie Rafał Lemkin był (oprócz Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie) także słuchaczem (studentem) Uniwersytetu Poznańskiego, gdyż na tej uczelni immatrykulował się na Wydziale Filozoficznym. Poniższy tekst odśladania kolejne karty z życia Rafała Lemkina z okresu 1918-1926.

Pojęcia kluczowe: Rafał Lemkin, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Uniwersytet Poznański, Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, uniwersyteckie studia prawnicze.

W 2011 r. na łamach „Dziejów Najnowszych” opublikowałem tekst poświęcony Rafałowi Lemkinowi i czasom jego studiów na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (UJ)¹.

* Przemysław Marcin Żukowski, dr hab., prof. UJ, dyrektor Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. ORCID: 0000-0002-8584-3917

¹ P.M. Żukowski, *Krakowskie czasy studiów Rafała Lemkina*, „Dzieje Najnowsze”, Warszawa, R. XLIII-2011, zeszyt 1, s. 139-158.

Po tym roku ukazały się różnego rodzaju teksty poświęcone Rafałowi Lemkinowi. Można tu przywołać te najważniejsze opracowania pióra Piotra Madajczyka², Adama Redzika³ czy Ryszarda Szawłowskiego⁴. Świadczy to o tym, iż postać Rafała Lemkina nadal inspirowa badaczy czy pasjonatów dawnych dziejów. Oznacza jeszcze jedno; że wiele jest w życiorysie twórcy pojęcia „ludobójstwo” (*genocide*) białych plam do zapisania czy faktów do odkrycia.

² P. Madajczyk, *Krajobrazy biograficzne Rafała Lemkina*, Warszawa 2023.

³ M.in.: A. Redzik, „Poczet Jurystów i Ekonomistów” (2): Rafał Lemkin (1900-1959) – patron „Głosu Prawa” 2019, „Głos Prawa. Przegląd Prawniczy Allerhanda”, 2019, t. 2, nr 1 (3); idem, *Rafał Lemkin (1900-1959)*, [w:] *Słownik Biograficzny Adwokatów Polskich*, t. III, Warszawa 2018; A. Redzik, *Rafał Lemkin (1900-1959) co-creator of international criminal law. Short biography*, Warsaw 2017; idem, *Raphaël Lemkin (1900-1959): Father of the Genocide Convention* [in:] *The Faces of Human Rights*, Editor(s): Kasey McCall-Smith, Jan Wouters, Felipe Gómez Isa, Oxford: Hart Publishing 2019, s. 82-93; idem, *Tęsknotą pisane... Noach i Marynka Chaima Nachmana Bialika w przekładzie Rafała Lemkina. Kartka z lwowskiego okresu życia twórcy terminu „genocyd”*, „Rocznik Lwowski” 2020-2021, s. 205-221.

⁴ R. Szawłowski, *Rafał Lemkin. Biografia intelektualna*, Warszawa 2020.

Przypomnę tutaj w punktach najważniejsze fakty, tezy i przypuszczenia dotyczące najwcześniejszego okresu życia Rafała Lemkina; czyli od jego narodzin do uzyskania przez naszego bohatera doktoratu praw na Wydziale Prawa i Umiejętności Politycznych Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (UJK), które są dziś znane.

Po pierwsze, nie ulega wątpliwości, że Rafał Lemkin urodził się w miejscowości (majątku) Bezwodne w ujeździe wołkowyskim w ówczesnej guberni (ziemi) grodzieńskiej Imperium Rosyjskiego. Był synem Józefa i Beli (Belli) z domu Pomeranc lub Pomeranz (Pommeran⁵), rolników żydowskich. W „Wykazie stanu służby” złożonym w teczce personalnej Rafała Lemkina znajdujących się w aktach Prokuratury Sądu Okręgowego w Warszawie wpisany jest jako Rafael Lemkin syn Josiela i Bejli z domu Pomeraniec. Wszystko wskazuje, że dokument ten wypełnił osobiście i własnoręcznie Rafał Lemkin⁶.

W domu rodzinnym na pewno posługiwano się trzema językami: jidysz, rosyjskim i polskim. W czasie swoich studiów uniwersyteckich w Krakowie jak i we Lwowie Rafał Lemkin nie miał wątpliwości, że był polskim Żydem, czyli osobą wyznania mojżeszowego, języka ojczystego polskiego, narodowości polskiej i obywatelstwa polskiego⁷.

Po drugie, dokładna data urodzenia nastrocza wiele kłopotów, gdyż pojawiają się co najmniej dwie równie prawdopodobne:

- 1) Na trzech kartach wpisowych dla Kwestury (tzw. katalog senacki) oraz trzech niemalże tożsamyh dla Dziekanatu (tzw. katalog wydziałowy) wypełnianych przy wpisie na Wydział Prawa UJ Rafał Lemkin podał, że urodził się w 1895 r.⁸
- 2) Na kartach wpisu na fakultet prawniczy we Lwowie, od trymestru II roku akademickiego 1921/22 podaje ten rok z uzupełnieniem o dzień i miesiąc – 24 czerwca. Od roku akademickiego 1922/23 podaje już datę urodzenia – rok 1900. Natomiast wypełniając kartę na trzy trymestry roku akademickiego 1923/24 uczynił niejako

⁵ Archiwum Państwowe w Poznaniu, www.e-kartoteka.net (dostęp 3 lipca 2023 r.).

⁶ Archiwum Państwowe w Warszawie, Prokuratura Sądu Okręgowego w Warszawie, sygn. 961, Teczka personalna R. *Lemkina*, www.agad.gov.pl (dostęp 5 lipca 2023 r.).

⁷ AUJ, S II 290B, 291B, 298B, Katalog główny studentów dla Kwestury (tzw. senacki); WP II 294, 297, 299, Katalog wydziałowy studentów (tzw. dziekański). DAŁO, f. 26, op. 15, spr. 193, f. 26, op. 15, spr. 201, f. 26, op. 15, spr. 207, Katalog wydziałowy studentów (tzw. dziekański). Jedynie na karcie rejestracyjnej uchodzący z 30 grudnia 1939 r. wypełnionej w Kownie podał, że jest wyznania mojżeszowego, narodowości żydowskiej i udaje się do Palestyny. Cf. LCVA, f. 757, op. 1, spr. 2, Karo atbégéliams tvarkyti komisariatas, karta rejestracyjna R. Lemkina.

⁸ AUJ, S II 290B, 291B, 298B, Katalog główny studentów dla Kwestury (tzw. senacki); WP II 294, 297, 299, Katalog wydziałowy studentów (tzw. dziekański). Zob. P.M. Żukowski, *Krakowskie czasy studiów Rafała Lemkina...*

kompilację ze swoich wcześniejszych dat urodzenia i wpisał: 24 czerwca 1900 r.⁹

Po trzecie, 30 czerwca 1919 r. uzyskał w Białymstoku maturę i na jej podstawie immatrykułował się jako słuchacz (student) zwyczajny na Wydział Prawa UJ. W Archiwum UJ nie zachowało się wspomniane świadectwo, gdyż było ono tylko – przy wpisie – przedkładane do wglądu w dziekanacie. Gdy podstawa wpisu nie budziła żadnych wątpliwości dokument był oddawany studentowi (słuchaczowi)¹⁰.

Po czwarte, w trakcie trzeciego semestru studiów Rafała Lemkina w Krakowie – w semestrze zimowym roku akademickiego 1919/20 – okazało się, że zaświadczenie o odbyciu przezeń służby wojskowej zostało sfalszowane. W trakcie dochodzenia dyscyplinarnego i po złożeniu wyrazów skruchy anulowano Rafałowi Lemkinowi wpis na ten, zakwestionowany, semestr. Jednocześnie pozostawiono, jako zaliczone, dwa semestry studiów prawniczych w roku akademickim 1919/20. Ostatecznie podpisujący się pod tym dokumentem rektor UJ Stanisław Estreicher oraz dziekan Wydziału Prawa Stanisław Kutrzeba zastosowali dodatkowe „prawo łaski” i nie uczynili w wydanym 3 sierpnia 1921 r. świadectwie odejścia z UJ żadnej adnotacji o dyscyplinarnym usunięciu z uczelni. Ten krok stał się przedmiotem sporu pomiędzy starymi (rok akademicki 1920/21) i nowymi (rok akademicki 1921/22) władzami rektorskimi (Julianem Ignacym Nowakiem) i Wydziału Prawa (Kazimierzem Władysławem Kumanieckim) Wszechnicy Krakowskiej. Gdy nie udało się ustalić z czyjego polecenia wydano świadectwo odejścia bez adnotacji o dyscyplinarnym wydaleniu wysłano jedynie do uniwersytetów we Lwowie i Warszawie pismo zawiadamiające, że „[...] słuchacz prawa naszego Uniwersytetu Rafał Lemkin został uchwałą Senatu Akad[emickiego] z 8 VII 1921 [r.] relegowany z Uniwersytetu Jagiell[ońskiego], a to z powodu przedłożenia Dziekanowi nieprawdziwego i nielegalnego poświadczenia¹¹.

Po piąte, na trymestr zimowy roku akademickiego 1921/22 Rafał Lemkin immatrykułował się na Wydział Prawa i Umiejętności Politycznych UJK we Lwowie i tam spędził ostatecznie lata akademickie 1921/22 trymestr II-1923/24. Po uzyskaniu absolutorium i złożeniu formalnego podania na ręce dziekana fakultetu prawniczego lwow-

⁹ DAŁO, f. 26, op. 15, spr. 193, f. 26, op. 15, spr. 201, f. 26, op. 15, spr. 207, Katalog wydziałowy studentów (tzw. dziekański). Zob. A. Redzik, „Poczet Jurystów i Ekonomistów” (2): Rafał Lemkin (1900-1959) – patron „Głosu Prawa” 2019, „Głos Prawa. Przegląd Prawnicy Allerhanda”, 2019, t. 2, nr 1 (3).

¹⁰ AUJ, S II 290B, Katalog główny studentów dla Kwestury (tzw. senacki); WP II 407, Kopie absolutorium i świadectw odejścia. Zob. P.M. Żukowski, *Krakowskie czasy studiów Rafała Lemkina...*, *passim*.

¹¹ P.M. Żukowski, *Krakowskie czasy studiów Rafała Lemkina...*, *passim*.

skiego uniwersytetu, Rafał Lemkin dopuszczony został do trzech egzaminów ścisłych na stopień doktora praw. Po ich złożeniu uzyskał promocję 9 lipca 1926 r.¹² Tym samym Rafał Lemkin zakończył swój cykl edukacji od szkoły na poziomie średnim, przez uniwersytety, aż do egzaminów i promocji doktorskiej.

Mimo, że o autorze pojęcia „ludobójstwo” (*genocide*) i projektu konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa wiemy coraz więcej, to nadal nie wiemy wszystkiego. Odsłanianie – po niemal stu latach – przebiegu życia Rafała Lemkina jest trudne nie tylko z powodu przetrzeźwienia zbiorów archiwalnych w wyniku działań wojennych lat 1914-1918/21 czy 1939-1945, ale również – i to chyba najważniejsze – z powodu tego, że sam bohater nie chciał odkryć kart ze swojej przeszłości. Co więcej – mam takie wrażenie – że celowo pewne informacje pomijał, zatajał czy wręcz chciał je wymazać. Na jeden odkryty fakt z jego życia mamy często dwie, trzy czy nawet więcej domysłów i hipotez. Pewnie wszystkiego nie da się zrekonstruować, ale starać się trzeba.

Rekapitułując powyższe należy zadać sobie jeszcze raz kilka pytań dotyczących czasu edukacji i studiów Rafała Lemkina:

1. Kiedy się urodził? I dlaczego niemal z precyzyjną dokładnością raz używał jako prawdziwej daty urodzenia 24 czerwca 1895 r., a innym razem odmładzał się dokładnie o lat pięć?
2. Do jakiej (jakich) szkoły (szkół) średnich czyli gimnazjów uczęszczał i w jakiej szkole czy przed jaką komisją w Białymstoku uzyskał maturę 30 czerwca 1919 r. Czy maturę – w związku z punktem pierwszym – uzyskał w wieku 24 czy jednak 19 lat?
3. Co robił pomiędzy semestrem zimowym roku akademickiego 1920/21, kiedy jego wpis na Wydział Prawa UJ został zakwestionowany, a początkiem trymestru zimowego roku akademickiego 1921/22, kiedy wpisał się we Lwowie na ciąg dalszy studiów prawniczych?

Przeglądając tekst: *Antysemityzm na Uniwersytecie Poznańskim 1919-1939 – wprowadzenie* pióra Macieja Michalskiego oraz Krzysztofa Podemskiego we fragmencie dotyczącym Holokaustu czy anty-

¹² DAŁO, f. 26, op. 15, spr. 193, f. 26, op. 15, spr. 201, f. 26, op. 15, spr. 207, Katalog wydziałowy studentów (tzw. dziekański); f. 26, op. 15, spr. 505, Protokoły egzaminów ścisłych na stopień doktora praw; f. 26, „Universitatis Leopoliensis. Album promotionum”, poz. 684. Zob. A. Redzik, „Poczet Jurystów i Ekonomistów” (2): Rafał Lemkin..., *passim*. P.M. Żukowski, *Krakowskie czasy studiów Rafała Lemkina...*, *passim*.

semityzmu pojawia się imię i nazwisko Rafała Lemkina i to nie tylko w kontekście pojęcia „ludobójstwo”. Panowie napisali o naszym bohaterze, że krótko był studentem Uniwersytetu Poznańskiego¹³. Dalsze poszukiwania w kierunku potwierdzenia bądź nie tego nieznanego dotychczas historiografii faktu doprowadziły do tego, iż mogą przekazać Czytelnikom – nowe – fakty z życia Rafała Lemkina.

Wróćmy teraz do trzech zadanych wyżej pytań i spróbujmy na nie odpowiedzieć.

Ad. 1. Kiedy się urodził?¹⁴

Jak zostało przytoczone wyżej, datę urodzenia w 1895 r. Rafał Lemkin podawał na pewno w latach 1919-1922. Widnieje ona na kartach wpisowych złożonych przy wpisach zarówno w UJ jak i w UJK we Lwowie. Taka data została również wybita na świadectwie (atestacie) dojrzałości otrzymanym 30 czerwca 1919 r. oraz na karcie meldunkowej w Poznaniu. Natomiast od roku akademickiego 1922/23 w UJK we Lwowie Rafał Lemkin podaje już datę urodzenia jako rok 1900.

Nie posiadamy żadnych dokumentów wystawionych przed 1919 r. i nie wiemy jaka data urodzenia naszego bohatera tam widnieje.

W kontekście powyższego nie sposób pominąć wrażenia, że Rafał Lemkin „żonglował” datą swojego urodzenia w bardzo konkretnym celu – aby uniknąć powołania do wojska. Nie da się nie przyznać racji Ryszardowi Szawłowskiemu, „[...] że konstatacja pewnego raczej niegodnego kręactwa młodego Rafała w tej dziedzinie wydaje się nieunikniona”¹⁵. Gdyby w latach po uzyskaniu niepodległości podawał datę urodzenia 1900 r. to – przynajmniej teoretycznie – znalazłby się w rocznikach powoływanych do odbycia służby wojskowej. Postarzanie dawało natomiast większe szanse na uniknięcie tego faktu. Rok akademicki 1921/22 był pierwszym w odrodzonej Rzeczypospolitej rokiem funkcjonowania uczelni w warunkach niemal pokojowych. „Nowy Dziennik” w dniu 31 sierpnia 1921 r. podał taką informację:

¹³ M. Michalski, K. Podemski, *Antysemityzm na Uniwersytecie Poznańskim 1919-1939 – wprowadzenie*, w: *Wyparte historie. Antysemityzm na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919-1939*, red. M. Michalski, K. Podemski, Poznań 2022.

¹⁴ Pojawiające się lata urodzenia jak 1899 r. czy 1901 r. należy jednak traktować w charakterze „błędu statystycznego”

¹⁵ R. Szawłowski, *Rafał Lemkin...*

„Dopuszczenie żydów i Ukraińców do studyów uniwersyteckich. „Kuryer Warszawski” donosi co następuje: Ministerjum W[yznań] R[eligijnych] i O[świecenia] P[ublicznego] zwróciło się do władz wszystkich uniwersytetów zawiadomieniem, że wobec ustania stosunków wojennych straciło moc obowiązującą stosowanie do rozporządzenia Rady Ministrów z dn. 18 września 1920 r. o nieprzyjmowaniu na uniwersytety tych, którzy obowiązкови służby wojskowej nie uczynili zadość”¹⁶.

Powyższy cytat wymaga przedstawienia szerszego kontekstu. Odniesmy się tylko do dwóch wydziałów prawniczych uniwersytetów w Krakowie i we Lwowie. O czym tak na prawdę informowała gazeta? O zniesieniu zakazu przyjmowania „żydów i Ukraińców” na studia? Czy zupełnie o czymś innym? Na posiedzeniu Kolegium Profesorów Wydziału Prawa UJ 10 kwietnia 1919 r. debatowano nad uchwałą Senatu Akademickiego UJ, która „stwierdzała, że przyjmowani mają być tylko uczniowie, którzy się wykażą spełnieniem służby narodowej [wojskowej – PMŻ]”. Niemniej ta procedura obowiązywała w sprawie zapisów na semestr letni roku akademickiego 1918/19, który z powodu zamknięcia UJ rozpoczął się dopiero 5 maja¹⁷. Z podobnymi praktykami musiał się zmagać uniwersytet we Lwowie. Rektor UJK we Lwowie Alfred Halban skierował do UJ 6 marca 1920 r. list z zapytaniem, czy krakowska uczelnia – wobec zbliżających się wpisów na letni semestr roku akademickiego 1919/20 – zamierza zrezygnować z wymagania od młodzieży poświadczenia spełnienia obowiązków wojskowych. W liście czytamy też:

„Pogłoska taka rozeszła się w kołach tutaj [ejszej] młodzieży narodowo-żydowskiej, więc pragnęlibyśmy bardzo w interesie jednolitego postępowania wiedzieć dokładanie, czy istotnie Uniwersytet Jagielloński zamierza – i w jakim kierunku – odstąpić od dotychczasowego sposobu postępowania”¹⁸.

W imieniu krakowskiej uczelni odpisał 10 marca 1920 r. sekretarz Włodzimierz Ottman. Zachował się brudnopis listu. Czytamy w nim:

„Uniwersytet Jagielloński tak jak dotychczas, będzie i nadal wymagał przy wpisach wykazania się spełnieniem obowiązków wojskowych przez wpisującą się młodzież”¹⁹.

W żadnym wypadku nie należy powyższych norm traktować w charakterze dyskryminacyjnym. W momencie walk o niezależny byt

¹⁶ *Nowy Dziennik*, nr 228 z 31 sierpnia 1921 r.

¹⁷ P.M. Żukowski, *Wydział Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w latach 1919-1939, Źródła*, Kraków 2017.

¹⁸ AUJ, S II 635, Wpisy studentów (przeważnie spóźnione), list A. Halbana z 6 marca 1920 r.

¹⁹ Ibidem, brudnopis odpowiedzi z 10 marca 1920 r. Obowiązek udokumentowania odbycia służby wojskowej nie był tylko nakazem wprowadzonym przez władze uniwersyteckie lecz nakazany decyzją Rady Ministrów. Zob.: A. Pilch, *Rzeczpospolita Akademicka. Studenci i polityka 1918-1933*, Kraków 1997. J. Tomaszewski, *Rząd Rzeczypospolitej Polskiej wobec projektu utworzenia Uniwersytetu Ukraińskiego we Lwowie*, w: *Ukraińska myśl polityczna w XX wieku*, red. M. Pułaski, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, R. MLXXXVIII – 1993, „Prace historyczne”, z. 103.

Ojczyzny wymaganie przedstawienie zaświadczenia o wywiązaniu się patriotycznego obowiązku lub przedłożenie dokumentów poświadczających niemożność jego spełnienia wydaje się być zabiegiem nie budzącym żadnych wątpliwości. Od roku akademickiego 1921/22 na uczelnie wyższe (akademickie) w Drugiej Rzeczypospolitej można było się zapisać bez przedstawiania dodatkowych zaświadczeń – poza świadectwem maturalnym czy świadectwem odejścia z innej uczelni.

Wraz z ustaniem warunków wojennych Rafał Lemkin, od roku akademickiego 1922/23, „powrócił” do roku swojego urodzenia jako 1900 r. Na zweryfikowanie i potwierdzenie lub nie tej tezy brakuje nam dokumentu chociażby z roku 1914 r. Zakładam jednak – z prawdopodobieństwem graniczącym z pewnością – że gdyby odnaleźć taki dokument, to widnieć na nim będzie rok urodzenia 1900. Dlaczego? Jako chłopak mający 14 lat nie podlegałby poborowi do Armii Imperium Rosyjskiego. Gdyby w 1914 r. używał roku urodzenia 1895 to zostałby do wojska powołany lub posiadałby zaświadczenie o uwolnieniu od tego obowiązku – chociażby z przyczyn zdrowotnych – i na jego podstawie mógłby się wpisać na każdą uczelnię wyższą w odrodzonym Państwie Polskim po 1918 r. Zakładając taki tok postępowania Rafał Lemkin musiał się w 1919 r. „postarzyć”. Wydaje się zatem, że z dwóch lat urodzenia – bo miesiąc i dzień czyli 24 czerwca nie podlegają spоровi – rok 1900 jest bardziej prawdopodobny i należy ten rok wskazać na prawdziwy czas narodzin Rafała Lemkina. Ta data jest nie tylko najczęściej używana przez Rafała Lemkina, ale widnieje na dokumentach urzędowych – nie wypisywanych własnoręcznie przez Rafała Lemkina jak na karcie rejestracyjnej uchodźcy z 30 grudnia 1939 r.²⁰

Paradoksalnie akta personalne Rafała Lemkina jako podprokuratora Prokuratury Sądu Okręgowego w Warszawie, gdzie w jego własnoręcznie wypełnionym życiorysie widnieje jeszcze inna data urodzenia – mianowicie 11 czerwca 1899 r.²¹ – przemawiają za tym, że najprawdopodobniejszą datą urodzenia naszego bohatera jest dzień 24 czerwca roku 1900. Dlaczego? Dnia 9 października 1926 r. Rafał Lemkin złożył własnoręczny życiorys, w którym podał, że urodził się rzeczonego 11 czerwca 1899 r., a na przywołanym wyżej „Wykazie stanu służby” podał jako datę urodzenia 24 czerwca 1899 r. Ta ostatnia pochodzi z „Aktu zeznania nr 199 sporządzonego w Rabinacie miasta Wołkowyska”, a dokładnie tak napisał Rafał Lemkin, że stamtąd pochodzi, bo oryginału tego dokumentu nie posiadamy.

Rozbieżność w dacie dziennej narodzin wynika ze stosowania dwóch kalendarzy juliańskiego i gregoriańskiego. Dzień 11 czerwca tzw. sta-

²⁰ LCVA, f. 757, op. 1, spr. 2, Karo atbégéliams tvarkyti komisariatas, karta rejestracyjna R. Lemkina.

²¹ Archiwum Państwowe w Warszawie, Prokuratura Sądu Okręgowego w Warszawie, sygn. 961, Teczka personalna R. Lemkina, www.agad.gov.pl (dostęp 5 lipca 2023 r.).

Lyciorys.

Urodziłem się 11 czerwca 1899 roku w majątku
 Rozwodnie, pow. woskowskiego, wojew. Białostockiego.
 Pierwsze nauki pobierałem u domu, następnie
 4 gimnazjach w Wilnie oraz w Brańskiemie.
 gdzie też 4 gimnazjum Stowaryszewa Samaryczki.
 uzyskałem 4 czerwca 1919 roku świadectwo dojrzałości.
 W roku 1921 zapisałem się na Wydział
 Prawny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie,
 gdzie dotychczas wystąpiłem egzamina państwowe
 oraz dyspozycję, na podstawie czego uzyskałem
 4 lipca 1926 roku stopień doktora praw.

Dr Rafał Lemkin

Warszawa, 9 października 1926 r.

rego stylu („porządku”) to dzień 24 czerwca stylu („porządku”) nowego. Różnica wynosi dokładnie 13 dni. Od dnia 1 marca 1900 r. przy przeliczaniu tych dwóch kalendarzy różnica wynosi właśnie te 13 dni. Gdyby nasz bohater urodził się w 1899 r. czy nawet 1895 r. to różnica pomiędzy kalendarzami wynosić musiała dni 12. Zatem skonstatować należy, iż Rafał Lemkin urodził się 24 czerwca (11 czerwca starego stylu) 1900 r.

Wszystkie te rozważania stałyby się bezprzedmiotowe, gdybyśmy posiadali urzędowe dokumenty – jak świadectwo z nauki w klasach gimnazjalnych czy wprost metrykę urodzenia – sprzed 1914 r. Tylko, co wtedy, gdyby tam znajdowały się jeszcze inna data narodzin? Chociażby za urodzeniem Rafała Lemkina w 1895 r. przemawia jego zapis w *Autobiografii* dotyczący pogromu żydowskiego w Białymstoku, który miał miejsce w czerwcu 1906 r.²² Czy 6-cio letni chłopiec tak dobrze by zapamiętał te wydarzenia? 11-letni już bardziej...

Ad. 2. Do jakiej (jakich) szkoły (szkół) średnich czyli gimnazjów uczęszczał Rafał Lemkin i w jakiej szkole czy przed jaką komisją w Białymstoku uzyskał maturę 30 czerwca 1919 r. Czy maturę – w związku z punktem pierwszym – uzyskał w wieku 24 czy jednak 19 lat?

²² R. Lemkin, *Nieoficjalny. Autobiografia Rafała Lemkina*, red. D.L. Frieze, tłum. H. Jankowska, Warszawa 2018.

W Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu pod sygn. AUAM, 103b/1587 znajduje się notarialnie potwierdzony przez białostockiego notariusza Bolesława Urbanowicza²³ odpis świadectwa (atestatu) dojrzałości Rafała Lemkina. Dokument wystawiony jest w trzech językach: po łacinie, rosyjsku i polsku²⁴. Przytoczymy tutaj fragment w języku polskim:

GIMNAZJUM PIERWSZEGO STOWARZYSZENIA NAUCZYCIELI W BIAŁYMSTOKU
według programu rosyjskich rządowych gimnazjów męskich ośmioklasowych

1919

ATTESTAT DOJRZAŁOŚCI

wydany RAFAŁOWI synowi JÓZEFA LEMKINOWI, urodzonemu w Bezwodnem ziemi Grodzieńskiej, dnia 24 czerwca 1895 roku, jako tenże uczęszczał do GIMNAZJUM PIERWSZEGO STOWARZYSZENIA NAUCZYCIELI W BIAŁYMSTOKU do dnia 15 czerwca 1919 roku, i ukończył całkowity kurs nauk klas ośmiu przyczem wykazał postępy następujące:

Z języka rosyjskiego i literatury	Celujące	5
Z języka łacińskiego	Dobre	4
Z matematyki	Arytmetyki	Dobre
	Algebry	Dobre
	Geometrii	Dobre
	Trygonometrii	Dobre
Z fizyki	Dostateczne	3
Z kosmografii	Dostateczne	3
Z historii	Celujące	5
Z języka niemieckiego	Celujące	5
Z języka francuskiego	Celujące	5
Z nauki prawa	Celujące	5
Z rysunków i kreślenia	Dobre	4

Z uwagi na stale wzorowe sprawowanie i pilność oraz na dobre postępy w naukach Rada Pedagogiczna postanowiła wydać LEMKINOWI niniejszy ATTESTAT z ukończenia kursu gimnazjalnego.

Białystok, 30 czerwca 1919 roku.

M.P. Dyrektor Gimnazjum: podp. I. Zeligman. Członkowie Rady Pedagogicznej: podp. W. Woźnicki, I. Lejbenhaft, A. Bakszt, I. Dereczyński, Fr. Flkert, A. Majzner, Dr. D. Cytron, G. Ginelli. Sekretarz Rady: D. Ginc.
Prezes Rady Opiekuńczej: O. Trilling. Członkowie Rady Opiekuńczej: F.D. Kempner, M.A. Perelsztejn, A.M. Tyktin, Dr. A. Bakszt, wz. Sekretarz Rady: C. Czechowska²⁵.

²³ Kancelaria Notarialna B. Urbanowicza przy Wydziale Hipotecznym Sądu Okręgowego mieściła się przy ul. Kilińskiego 1.

²⁴ AUAM, Teczka studencka R. Lemkina, sygn. 103b/1587. Jest to po prawdzie koperta, w której znajduje się tylko rzeczony odpis świadectwa (atestatu) dojrzałości.

²⁵ AUAM, Teczka studencka R. Lemkina, sygn. 103b/1587.

Przywołany powyżej dokument dostarcza z jednej strony ostatecznego dowodu na posiadanie przez Rafała Lemkina matury i miejsca jej uzyskania. Z drugiej strony rodzi kolejne wątpliwości.

Gimnazjum, w którym Rafał Lemkin uzyskał świadectwo (atestat) dojrzałości zostało założone w Białymstoku w 1918 r. jako koedukacyjna szkoła średnia przez Józefa Zeligmana, Józefa Lebenhafta i Jakuba Derczyńskiego pod auspicjami Pierwszego Zrzeszenia Nauczycieli działającego w tym mieście. Ten pierwszy z wymienionej trójki współzałożycieli był również tej szkoły dyrektorem i nauczycielem. Początkowo nauczono według programu rosyjskiego gimnazjum rządowego. Język rosyjski był również językiem wykładowym, lecz stopniowo wprowadzano język polski, który od 1921 r. stał się jedynym językiem nauczania²⁶.

Zdanie z cytowanego wyżej dokumentu „[...] ukończył całkowity kurs nauk klas ośmiu” należy zinterpretować ogólnie. W znaczeniu, że odbył pełen kurs gimnazjalny, który wynosił osiem klas. W związku z tym pozostaje (pozostają) do odszukania miejsce (miejsca), gdzie jeszcze do szkół średnich uczęszczał. Przyjmijmy, że Rafał Lemkin urodził się w 1900 r. i zakładając, że jego edukacja przebiegała bez żadnych przerw to klasę I musiał rozpocząć w roku szkolnym 1911/12, a do klasy VIII uczęszczał w roku szkolnym 1918/19.

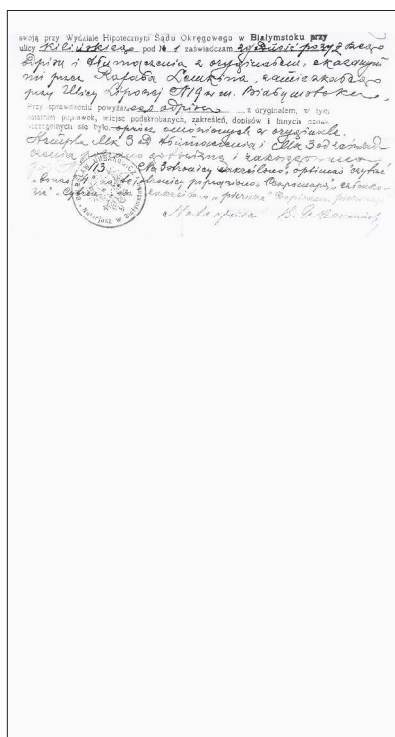
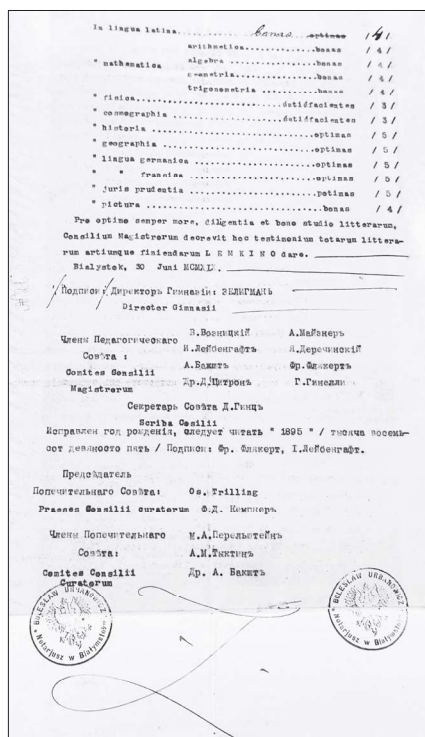
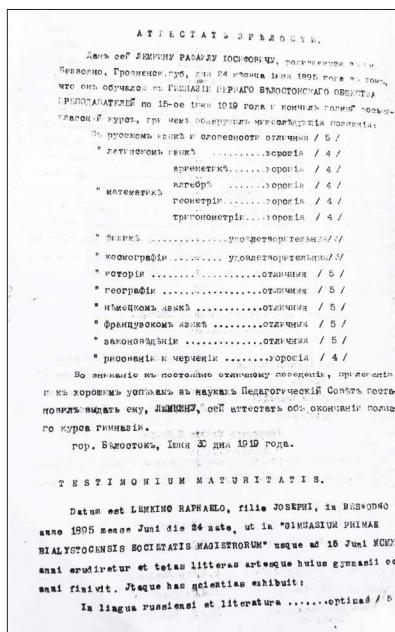
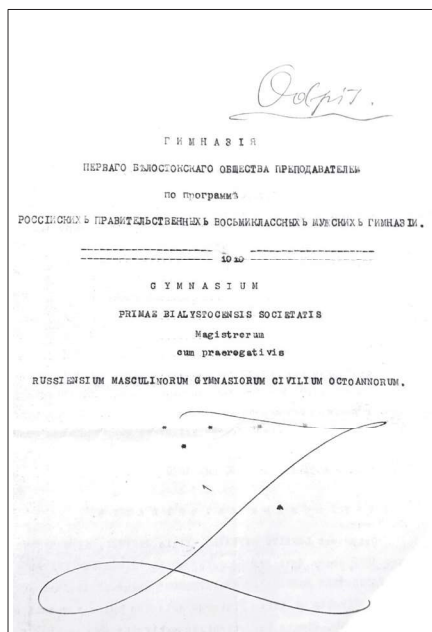
Początkową edukację rozpoczął – jak sam zapisał w życiorysie z 9 października 1926 r. – w domu rodzinnym. Następnie w 1913 r. cała rodzina Lemkinów, jak podają Adam Redzik i Ryszard Szawłowski przeprowadziła się do Wołkowyska²⁷. Czy tam rozpoczął nasz bohater edukację na poziomie gimnazjalnym, nie wiemy. Sam w swoim życiorysie z 9 października 1926 r. wspomina, że nauki gimnazjalne pobierał w Wilnie i w Białymstoku²⁸. Na pewno do 1914 r. było (były) to rosyjskie gimnazjum (gimnazja) rządowe. Po wybuchu „Wielkiej Wojny” i ewakuacji Rosjan powstawały liczne szkoły prywatne, prowadzone przez stowarzyszenia. Opierając się na deklaracji samego Rafała Lemkina złożonej 30 grudnia 1939 r. przy wypełnianiu karty rejestracyjnej uchodźcy wiemy, że przebywał w Wilnie w latach 1914-1915²⁹. Zapewne w tym czasie uczęszczał do któregoś gimnazjum w tym mieście. Na pewno nie przebywał w Wilnie dłużej niż do końca lata 1918 r., gdyż w roku szkolnym 1918/19 był uczniem Gimnazjum Pierwszego Stowarzyszenia Na-

²⁶ *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz zakładów naukowych i władz szkolnych*, R. II, oprac. Z. Zagórowski, Warszawa-Lwów 1926.

²⁷ A. Redzik, „Poczet Jurystów i Ekonomistów” (2): Rafał Lemkin... R. Szawłowski, Rafał Lemkin...

²⁸ Archiwum Państwowe w Warszawie, Prokuratura Sądu Okręgowego w Warszawie, sygn. 961, Teczka personalna R. Lemkina, www.agad.gov.pl (dostęp 5 lipca 2023 r.).

²⁹ LCVA, f. 757, op. 1, spr. 2, Karo atbégéliams tvarkyti komisariatas, karta rejestracyjna R. Lemkina.

Odpis notarialnie potwierdzony świadectwa maturalnego Rafała Lemkina z 1919 r.

uczycieli w Białymstoku na co mamy potwierdzenie w świadectwie (atestacie) dojrzałości. Zatem pomiędzy 1915 r. a końcem lata 1918 r. przeniósł się z Wilna do Białegostoku i tu kontynuował naukę. Na pewno prosząc notariusza Bolesława Urbanowicza o poświadczenie odpisu swojego świadectwa (atestatu) dojrzałości mieszkał w Białymstoku przy ul. Lipowej 19³⁰.

Ad. 3. Co robił pomiędzy semestrem zimowym roku akademickiego 1920/21, kiedy jego wpis na Wydział Prawa UJ został zakwestionowany, a początkiem trymestru zimowego roku akademickiego 1921/22, kiedy wpisał się we Lwowie na ciąg dalszy studiów prawniczych?

Przeglądając internetową wyszukiwarkę Archiwum Państwowego w Poznaniu dotyczącą ludności tego miasta znajdziemy informację, iż Rafał Lemkin jako student przyjechał 11 listopada 1919 r. do Poznania z Warszawy i zamieszkał na pl. Nowomiejskim 5 u Sobkowiaka³¹. Informacja ta nie byłaby żadnym zaskoczeniem, gdyż od 8 października tegoż roku Rafał Lemkin był studentem UJ, a podróżowanie nie było niczym zaskakującym. Jednak osoba, która przyjeżdżała do jakiegoś miasta okazjonalnie nie meldowała się od razu.

Tutaj należą się wyjaśnienia dlaczego odpis świadectwa maturalnego znajduje się w Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza?

Otóż, 14 stycznia 1920 r. Rafał Lemkin immatrykułował się jako słuchacz (student) zwyczajny na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Poznańskiego. W „Albumie Uniwersyteckim” wpisany został pod numerem 1451. W rubryce, poza nazwiskiem i imieniem oraz datą wykreślenia czy wystąpienia z Uniwersytetu Poznańskiego, nie ma żadnych innych informacji³².

Na karcie meldunkowej znajdującej się w Archiwum Państwowym w Poznaniu widnieją jeszcze zmiany dotyczące miejsca zamieszkania Rafała Lemkina w Poznaniu. I tak: od 8 lutego 1920 r. mieszkał u Witruszewskiego(?) przy ul. Mostowej 5, a od 22 maja 1920 r. nie miał zameldowania³³.

Nie zachowały się żadne dokumenty świadczące czy, a jeśli tak, to na jakie wykłady i ćwiczenia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Poznańskiego uczęszczał Rafał Lemkin. Jest rzeczą mało prawdopodobną, aby do naszych czasów zachował się dokument, na podstawie którego Rafał Lemkin został w Poznaniu immatrykułowany a zagięły karty wpi-

³⁰ AUAM, Tezka studencka R. Lemkina, sygn. 103b/1587. Próbę rekonstrukcji białostockiego okresu życia R. Lemkina podjął M.P. Stokowski. Zob. M.P. Stokowski, *Z badań nad białostockim epizodem w biografii Rafała Lemkina*, „Miscellanea Historico-Iuridica”, t. 20, Z. 1, 2021, s. 177-186.

³¹ Archiwum Państwowe w Poznaniu, www.e-kartoteka.net (dostęp 3 lipca 2023 r.).

³² AUAM, „Album Uniwersytecki”, poz. 1451.

³³ Archiwum Państwowe w Poznaniu, www.e-kartoteka.net (dostęp 3 lipca 2023 r.).

sowe. Ten argument przemawia za tezą, iż Rafał Lemkin tylko immatrykułował się w Poznaniu. Gdyby jednak to znikome prawdopodobieństwo miało miejsce to pośrednim dowodem, że na jakieś zajęcia uczęszczał są informacje w jego biografii. Podawane jest, że słuchał wykładów na fakultecie filozoficznym³⁴. Zakładano Lwów³⁵. Wobec nie potwierdzenia tego faktu poszukiwania zarzucono. Teraz wiemy na pewno, że Rafał Lemkin był studentem Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Poznańskiego. Formalnie od roku akademickiego 1919/20 semestr I (lub 19/20 trymestr zimowy) do trymestru jesiennego roku akademickiego 1921/22. 5 stycznia 1922 r. został z tego uniwersytetu wykreślony. Jeżeli tak było, to obstawiałbym fakt słuchania wykładów w Poznaniu w okresie od wyjścia na jaw sfałszowania zaświadczenia wojskowego czyli od semestru II roku akademickiego 1920/21, a najpewniej tylko w trymestrze jesiennym roku akademickiego 1921/22. Za takim założeniem przemawia jeszcze to, że jesienią 1921 r. z Krakowa zostały wysłane – o czym była mowa wyżej – pisma do uniwersytetów we Lwowie i w Warszawie informujące o dyscyplinarnym relegowaniu Rafała Lemkina z UJ. Wydaje się, że i tym razem została przez Lemkina zastosowana technika „przeczekania”.

Wykreślenie z listy studentów, czy wystąpienie z Uniwersytetu Poznańskiego na początku 1922 r., zbiegło się z faktem wpisania na trymestr zimowy roku akademickiego 1921/22 na Wydział Prawa i Umiejętności Politycznych w UJK we Lwowie. Jak wielokrotnie i tym razem Rafał Lemkin pomija pewne fakty. Wpisując się we Lwowie – jak zaznaczono – nie podał nic o Uniwersytecie Poznańskim. Jednak fakt studiowania na fakultecie filozoficznym – wobec przedstawionych wyżej źródeł – nie podlega dyskusji. Nie podlega również dyskusji, że – przynajmniej formalnie – Rafał Lemkin był nielicznym – jak nie jedynym – studentem (słuchaczem) polskiej szkoły akademickiej, który w jednym czasie był:

1. immatrykułowany na dwa, pełnoprawne, uniwersytety – od 8 października 1919 r. do 3 sierpnia 1921 r. w UJ i od 14 stycznia 1920 r. do 5 stycznia 1922 r. w Uniwersytecie Poznańskim;
2. na dwa różne fakultety – prawniczy w Krakowie i filozoficzny w Poznaniu;
3. w dwóch różnych miastach – w Krakowie i Poznaniu.

³⁴ Z Panem Piotrem Józefakiem, pracownikiem AUAM, prowadziliśmy dogłębne dyskusje nad stanem zachowania archiwaliów dawnego Uniwersytetu Poznańskiego z lat 1919-1939. Żadne materiały dotyczące wpisów na ówczesny fakultet filozoficzny jak np. karty wpisowe nie zachowały się. Tutaj Panu P. Józefiakowi za tę pomoc składam serdeczne podziękowania.

³⁵ Sam w swoim tekście w 2011 napisałem, że można założyć, że trymestr jesienny roku akademickiego 1921/22 spędził na Wydziale Filozoficznym UJK, bez jakichkolwiek zaliczeń, lecz sam podał przy wpisie na fakultet prawniczy tegoż uniwersytetu na trymestr zimowy roku akademickiego 1921/22, iż przybył bezpośrednio z UJ – co jak wiemy, nie było prawdą – a podstawą wpisu był indeks i świadectwo odejścia z tejże uczelni.

Podsumowując powyższe, mając przeświadczenie, że ciągle wiele kart z życia twórcy pojęcia „ludobójstwo” pozostaje nieodkrytych przedstawiam kalendarium jego życia do 1926 r. według różnych – wskazanych wyżej – źródeł.

Krótkie kalendarium – losów życia Rafała Lemkina do 1926 r.

1895

24 czerwca – data urodzenia Rafała Lemkina wg części źródeł.

1900

24 czerwca – data urodzenia Rafała Lemkina wg części źródeł.

1919

30 czerwca – data uzyskania atestatu dojrzałości (matury) w gimnazjum w Białymstoku. Musiał przebywać w Białymstoku;

8 października – adnotacja Kwestury UJ dokonania wpisu na rok akademicki 1919/20 sem. I. Musiał przebywać w Krakowie;

11 listopada – zameldowanie się w Poznaniu, przy pl. Nowomiejskim 5.

1920

14 stycznia – immatrykulacja na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Poznańskiego. Musiał przebywać w Poznaniu;

5 marca(?) – adnotacja dziekana Władysława Leopolda Jaworskiego o zaliczeniu semestru 1919/20 sem. I. Musiał przebywać w Krakowie;

16 kwietnia – adnotacja Kwestury UJ dokonania wpisu na rok akademicki 1919/20 sem. II. Musiał przebywać w Krakowie;

1920, [dzień i miesiąc nieczytelne] – adnotacja dziekana Stanisława Kutrzeby o zaliczeniu semestru 1919/20 sem. II;

22 listopada – adnotacja Kwestury UJ dokonania wpisu na rok akademicki 1920/21 sem. I (trzeci semestr studiów Rafała Lemkina). Musiał przebywać w Krakowie;

18 grudnia – zaświadczenie, że jako „kresowiec” poborowi nie podlega.

1921

30 stycznia – list Zbigniewa Pawłowskiego, kierownika Kancelarii Głównej Sądu Polowego Dowództwa 2 Armii w sprawie sfałszowanego zaświadczenia;

19 lutego – zapytanie z Rektoratu Uniwersytetu Jagiellońskiego do Wydziału Prawa czy Rafał Lemkin jest studentem;

22 lutego – przekazanie Senatowi Akademickiemu UJ pisma Zbigniewa Pawłowskiego;

22 lutego – adnotacja dziekana Stanisława Kutrzeby o nieuznaniu wpisu na rok akademicki 1920/21 sem. I z powodu „sfalszowania poświadczenia wojskowego”;

24 marca – potwierdzenie że Rafał Lemkin jest studentem UJ;

25 marca – Senat Akademicki przekazuje prof. Józefowi Brzezińskiemu polecenie zbadania sprawy;

30 maja – pismo prof. Józefa Brzezińskiego, wysłane 31 maja, w sprawie przesłuchania Pawłowskiego do celów postępowania dyscyplinarnego Lemkina;

28 maja – posiedzenie Komisji Dyscyplinarnej i zeznanie Lemkina. Musiał przebywać w Krakowie;

13 czerwca – przesłuchanie świadka Polakiewicz poza Krakowem;

23 czerwca – cd posiedzenia Komisji Dyscyplinarnej i zeznanie Lemkina. Musiał przebywać w Krakowie;

8 lipca – uchwała Senatu w sprawie wydalenia Lemkina na zawsze z UJ;

15 lipca – przekazanie uchwały Senatu wydziałowi, pod tą samą datą pismo do Lemkina informujące o wydaleniu;

23 lipca – pismo Lemkina do rektora z prośbą o wydanie świadectwa odejść ia bez adnotacji o relegowaniu. Musiał przebywać w Krakowie;

3 sierpnia – wystawienie świadectwa odejścia z UJ. Musiał przebywać w Krakowie;

17 września – zaświadczenie, że służył w Radzie Sanitarnej na terenach przyfrontowych

1922

5 stycznia – wykreślenie z listy studentów Uniwersytetu Poznańskiego;

początek roku – wpis na trymestr zimowy roku akademickiego 1921/22. Musiał przebywać od tego momentu we Lwowie;

3 marca – dziekan Doliński zaliczył trymestr zimowy roku akademickiego 1921/22;

18 października – Lemkin wpisał się na trymestr jesienny roku 1922/23;

koniec 1922 – dziekan Pazdro zaliczył trymestr jesienny roku akademickiego 1922/23

1923

przed 28 listopada – Rafał Lemkin zdał na pewno egzamin historyczno-prawny najprawdopodobniej przez Państwową Komisję Egzaminów Prawniczych we Lwowie;

28 listopada – wpis na trymestr jesienny 1923/24;

1924

12 czerwca – dziekan Roman Longchamps de Brier zaliczył trzy trymestry roku 1923/24;

4 października – uzyskał absolutorium.

1925

22 kwietnia – Lemkin złożył pierwszy egzamin ścisły (rygorozum) z przedmiotów sądowych (iudicale), m.in.: prawo i proces cywilny oraz prawo i proces karny;

24 kwietnia – przed Państwową Komisją Egzaminów prawniczych we Lwowie Rafał Lemkin zdał egzamin sądowy.

1926

27 kwietnia – Lemkin złożył drugi egzamin ścisły (rygorozum) z przedmiotów politycznych (politicum), m.in.: prawo polityczne, ekonomia polityczna oraz prawo narodów;

20 maja – przed Państwową Komisją Egzaminów prawniczych we Lwowie Rafał Lemkin zdał egzamin z nauk politycznych;

3 lipca – Lemkin złożył trzeci egzamin ścisły (rygorozum) z przedmiotów historycznych (historicum), m.in.: prawo rzymskie, karolińskie oraz polskie);

3 lipca – odbyła się uroczysta promocja doktorska.